

TÓTH JUDIT – SIK ENDRE – KISS LÁSZLÓ – KASZÁS VERONIKA*

A menekültügy narratívái az első, a második és a „rózsaszín” nyilvánosságban (1988–1989)**

Refugee Narratives in the First, Second, and “Pink” Public Spheres

ABSTRACT: The study analyses how Transylvanian and East German refugee issues were covered in Hungary’s “first” and “second” public spheres during the late socialist period, as well as in a satirical journal that represented an intermediate position. Through this comparative lens, the study highlights the contradictory dynamics between state-controlled news production and the alternative public sphere seeking to compensate for the information withheld by official channels.

KEYWORDS: Transylvanian refugees; East German refugees; state socialism; press; samizdat

Bevezetés

A kutatás kapcsolódó tanulmányában¹ négy napilap menekült narratíváit hasonlítottuk össze. A kérdés az volt, hogy ha feltételezzük, hogy ez a négy lap egyfajta hierarchiába rendezhető aszerint, hogy milyen távolságra vannak a korszak

^{*} Tóth Judit, jogász, SZTE AJTK Közgaz. Intézet, e-mail: skula@juris.u-szeged.hu; ORCID:0000-0001-5236-0436; Sik Endre szociológus, az MTA doktora ELTE TáTK professor emeritus, ELTE TK SZI külső munkatárs ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4166-1852>; Kiss László, szociológus, társadalomtörténész, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont, Számítógépes Társadalomtudomány Kutatócsoport, e-mail: kiss.laszlo@tk.elte.hu; Kaszás Veronika, történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, Masaryk Institute and Archives of the Czech Academy of Sciences, e-mail: kaszas@mua.cas.cz; ORCID: ORCID: 0000-0002-1938-8864; A Ludas Matyi karikatúráit Gánóczy Léna Dóra (ELTE-BTK) gyűjtötte.

^{**} A tanulmány megírását támogatta az Európai Unió Horizont kutatási és innovációs programja keretében megvalósuló „Unlikely Refuge? Refugees and Citizens in East-Central Europe in the 20th Century” ERC Consolidator project. (Támogatási szerződés száma: 819461)

¹ Kaszás és tsai: A „rózsaszín” különféle árnyalatai: a menekültügy narratívái a rendszerváltozás éveiben az állami sajtóban (1987–1989)

propagandáját vezérlő pártszervektől, akkor ez talán azt is jelenti, hogy a menekültfolyamatról is eltérő narratívák azonosíthatók körükben. Az elemzés elméleti kereteként egy, a korszak gazdasági szegmenseit elemző mű megközelítését választottuk², amelyben a „vörös” (a tervgazdaság szegmense) és a „fekete” (például csempészás, bűngazdaság, stb.) gazdaság között több, eltérő „működésű” szegmenst azonosított, amiket színekkel jellemzett (rózsaszín, fehér, barna, szürke).

Ebben az elemzésben a hírtermelés hierarchiájának két szélső pólusát és egy köztes szegmensét hasonlítjuk össze. Következésképpen most nem az a kérdés, hogy eltérők-e a narratívák, mivel ez triviális, hiszen a hírtermelés „fekete” szegmensét az hozta létre, hogy voltak, akik szerint a „vöröstől” a fehérig terjedő szegmensek hírtermelésében megjelenő narratívák minimum semmitmondók, maximum hazugok voltak. Éppen ezért ebben a tanulmányban azt hasonlítjuk össze, hogy miben tér el a „vörös”, a „rózsaszín” és a „fekete” menekültekkel foglalkozó diskurzus, vagyis miről, hogyan írnak és kik jelennek meg a narratívákban.

Hasonlóan a szocializmus „sokszínű” gazdaságához, az 1980-as évekbeli magyar hírtermelés sem volt „egyszínű”. De nem volt „kétszínű” sem, amennyiben a Népszabadságtól a Magyar Nemzetig tartó „vörös” és „pirosas-rózsaszín” skálán túl létezett a rózsaszín és a fehér is. A hírtermelés szempontjából például a Ludas Matyi, Hofi Géza vagy a korabeli Rádiókabaré talán a „rózsaszín” vagy/és a „fehér” zónába sorolható. Úgy véljük, a korszak hírtermelésének sajátosságait jobban megismerhetjük, ha szánunk egy rövid kitérőt a „rózsaszín” szegmens egy forrásának, a Ludas Matyi karikatúráira is.

A tanulmány kérdése tehát az, hogy miképpen tér el a „vörös”, „a rózsaszín”, illetve a fekete” szegmens menekült-diskurzusa abban, hogy hogyan hozzák létre a maguk valóságát. E kérdés megválaszolására nem a „színárnyalatok” elemzésére alkalmas megközelítést alkalmaztuk, hanem a folyamatok jellemzőit jobban megvilágító hirschmani kivonulás/tiltakozás/szolidaritás elméletet. Ezt a modellt eredetileg a fogyasztói magatartás típusainak megkülönböztetésére dolgozta ki a szerző³, de sikeresen alkalmazta (figyelembe véve a folyamatnak a fogyasztási döntésnél sokkal komplexebb jellegét) a migráció folyamatának elemzésére is.⁴ Ennek a modellnek, a szovjet rendszerre alkalmazott változatában, Hedlund (1989)

² Katsenelinboigen, Aron : Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.

³ Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970. Magyarul: Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás, hűség. Hogyan reagálnak vállalatok, szervezetek és államok hanyatlására az érintettek*. Budapest: Osiris, 1995.

⁴ Hirschman, Albert O.: Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An essay in conceptual History. *World Politics*, 45, January 1993. 173–202. Magyarul: Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás és az NDK sorsa – egy elméletlettörténeti esszé*. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája I.* Budapest: ELTE, 122–144. https://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_1.pdf (letöltés ideje: 2025. november 3.)

bevezette a „*puha tiltakozás*” fogalmát, ami az első nyilvánosságon túli tiltakozási formákat foglalta magában.⁵ Ez a „második nyilvánosság” arra volt képes, hogy olyan témákat vessen fel, amelyek tabunak számítottak az első nyilvánosságban, illetve az ott olvasható/látható/hallhatótól eltérő módon mutassa be a társadalmi folyamatokat. Ebbe a körbe tartoznak az általunk külön tárgyalt „fekete” szamizdatok, de olyan „rózsaszínes/fehéres/szürkés” kommunikációs formák is, mint a panaszkönyvbe vagy újságok levelezési rovatába történő bejegyzések.⁶ Ezek egyfelől segítik az állampolgárok tisztánlátását, másfelől csökkentik a politikai feszültséget. A pártállamnak az előbbi értelemszerűen nem érdeke, de a második nagyon is, s ezért (egy bizony határig, egyes szereplők számára, témától függően, időszakonként változó, vagyis előre alig kiszámítható módon) csak figyel, és a négy T-nek megfelelően kezeli ezeket.⁷

Az első nyilvánosság hírtermelése – az MTI

1987–89-ben a sajtó szereplői részben láthatóak voltak, részben láthatatlanok a nagyközönség számára. Ez utóbbiak közé kell sorolni a MSZMP Központi Bizottságát, a titkosszolgálatok bizonyos munkatársait és velük kapcsolatban állókat, a sajtóigazgatás szerveit, akik a lapengedélyeket kiadhatták. Az újságolvasók a Magyar Távirati Irodát (MTI), a lapszerkesztőségek feletti felügyeleti-tulajdonosi grémiumokat (például a kormány meghatározott szervét, a Szakszervezetek Országos Tanácsát, a Hazafias Népfrontot), esetleg a szerkesztőket és újságírókat ismerhették, ha egyáltalán volt aláírás egy-egy cikknél vagy rovatnál, illetve az impresszumban. A sajtótörvényt kellett alkalmazni az ország területén, valamint a magyar állampolgárok és a magyar szervezetek által külföldön folytatott sajtótevékenységre. Ez a központosított séma a célját abban látta, hogy adjon hiteles, pontos, gyors tájékoztatást az ország életéről és a nemzetközi eseményekről, a nemzetek barátságáról, illetve a „*társadalmi haladás érdekében kifejtett erőfeszítésekről*.”⁸

A vizsgált időszakban, a menekültügyben aligha beszélhetünk teljes és objektív tájékoztatásról, feltehetően azért, mert az a követelmény, hogy a tájékoztatás

⁵ Hedlund, Stefan: Property without rights: Dimensions of Russian privatisation. *Europe-Asia Studies* Vol. 53. No. 2, 2001. 213–237.

⁶ Értelemszerűen azok kivételével, amiket maga az állam megfelelő szervei írnak. És természetesen nem tekintjük a második nyilvánosság részének a pártszerveknek (Kádár-titkárságnak) írt leveleket, fel- (és be)jelentéseket, valamint a hangulatjelentéseket, amelyek – ha az első és második nyilvánosság fogalomrendszerét akarjuk kiterjeszteni, akkor a „Nulladik Nyilvánosság” részei voltak.

⁷ Hedlund külön kezelte az általa „horizontális hangnak” nevezett nyilvánosságot, amelybe a rémhír terjesztését és a pletykálkodást sorolta, s amihez hozzátehetjük az „alulról jövő viccelődés” gyakorlatát is.

⁸ 1986. évi II. törvény a sajtóról, 1–2.§

ne sértse az állam nemzetközi érdekeit, titkait, az emberi jogokat és a diszkrimináció tilalmát, továbbá ne keltsen sovinizmust és más népek elleni gyűlöletet, erősen hatott.

A kormányzati kontroll hézagmentesen működött, mert tilos volt nyilvánosan közölni azt a sajtóterméket, amelynek elkobzását a bíróság vagy a szabálysértési hatóság elrendelte, lefoglalta, közlését az ügyész felfüggesztette vagy a bíróság megtiltotta. A kiadó felelős volt a sajtótörvényben, az engedélyben és a hat-hét miniszteri rendeletben foglalt részletszabályok betartásáért. A vezetőket és a szerkesztőket büntetőjogi, szabálysértési, polgári jogi, fegyelmi és anyagi felelősséget egyaránt viseltek. Ugyanakkor a sajtónak felvilágosítást adót, az újságírókat és más szerző felelősségét ez formálisan nem érintette,⁹ de az újságíró köteles volt megtagadni az olyan közlés tartalmi kialakításában való közreműködést, amely ellentétben állt a sajtótörvény rendelkezéseivel.¹⁰ Látható, hogy mindez kellően erős öncenzúrát és a szerkesztői cenzúrát biztosított.

A sajtóhírek termelésében az általunk vizsgált időszakban meghatározó szerepe volt az MTI-nek. Az MTI tudósítói már az 1956-os forradalom és szabadságharc idején is ott voltak az összes budapesti és vidéki helyszínen, nyomon követték a régi-új pártok megalakulását, vezető testületeik tanácskozásait és döntéseit, a szakszervezeti mozgásokat. A sajtó megrendszabályozásával a forradalom levereése után berendezkedő új hatalom nem késlekedett. A hírügynökség hírszolgálati szerkesztéspolitikájában az MSZMP KB Politikai Bizottságának és a KB Agitációs és Propaganda Osztályának irányelvei váltak mérvadóvá. Ennek egyik eszköze volt a káderlista, azaz igen sok állami, gazdasági, társadalmi, kulturális és sajtó intézményben, a vezető posztok betöltéséhez a párt valamely központi szervének az előzetes jóváhagyása, valójában a döntése kellett. 1973-ban még 1700 ilyen funkció volt, és ebből a Központi Bizottság titkárai gyakoroltak ilyen jogkört 850 poszt esetében, azonban a központi rálátás és koordinálás biztosítása érdekében, a Politikai Bizottság kialakította a KB titkárok és osztályvezetők előzetes egyetértési jogkörét. Testületi hatáskörbe ezután 785, a KB titkárok és osztályvezetők előzetes egyetértési jogkörébe pedig 1100 funkció tartozott. További jelentős változás 1975-ben, majd 1985-ben következett be,¹¹ amikor a Politikai Bizottság megszüntette az előzetes egyetértési jogkört. A rendezőelv az volt, hogy a legfontosabb vezetői funkciók tartozzanak párthatáskörbe.¹²

A kontroll másik eszköze a politika csúcsvezetőkhez tartozó testületekbe való médiavezetői tagság volt. Így például az 1988-as átalakítás részeként, a Káderpolitikai Bizottságnak tagja lett a Népszabadság főszerkesztője, az Ifjúsági Bizottságba

⁹ 1986. évi II. Törvény a sajtóról, 13–19.§

¹⁰ 1986. évi II. Törvény a sajtóról, 11.§, 21–22.§

¹¹ Politikai Bizottság 1985. július 30-i, a Központi Bizottság és szervei hatásköri listájáról szóló határozata

¹² Lukács János, MSZMP KB titkára, 1988. július 13–14. MSZMP KB jegyzőkönyv

pedig tag lett a Pest Megyei Hírlap főszerkesztője. A Politikai Bizottságnak szánt 370 funkció között szerepelt a Népszabadság, a Társadalmi Szemle, a Pártélet főszerkesztő-helyetteseinek, valamint a szerkesztő bizottság tagjainak a kinevezése/felmentése, továbbá előzetes állásfoglalás a Magyar Rádió, a Televízió elnöke, az MTI vezérigazgatója vagy éppenséggel a Magyar Vöröskereszt főtitkára kinevezése/felmentése ügyében.¹³

A hatásköri listával kapcsolatos szigorúan bizalmas, 1988-as nyári határozat jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy az önkéntes hatalomkorlátozás nyilvánosságát is alaposan megtervezték. Az MSZMP Központi Bizottsága az ülés sajtómunkájáról szóló javaslatában meghatározta, hogy

„A Központi Bizottság 1988. június 23-i határozatának értelmében a testület ülései a jövőben nagyobb nyilvánosságot kapnak. A döntés értelmében a hírközlő szervek nemcsak a kommunikéket és a közleményeket ismertetik, hanem a testület érdemi munkájáról is tudósítanak. Ennek elsődleges célja, hogy a Központi Bizottság üléséről hiteles kép alakuljon ki a közvéleményben úgy, hogy a tájékoztatás tartalma és őszinte hangvétele bizalomnövelő legyen.”¹⁴

Az MSZMP Központi Bizottsága 1989. május 8-i ülése második napirendi pontjánál elhangzott, hogy

„Azt hiszem, politikai üzenet értéke van annak, ha nem tartjuk meg azt a fogalmat, hogy káderhatásköri lista. Ugyanis az lenne a célszerű, ha a párt lemondana erről a jogköréről, vagy szebben fogalmazva, „tekintse szükségtelennek az MSZMP káderhatásköre gyakorlásának jogszabályokkal biztosított érvényesítését.”¹⁵

A Politikai Bizottság javaslatában (1989. április 24.) elmagyarázta: az MSZMP a hatalomgyakorlás szempontjából fontos vezetői funkciók betöltését, a népképviselő tagjainak választását a jövőben nem közhatalmi, hanem politikai eszközökkel befolyásolja. A társadalmi, állami, gazdasági és egyéb területeken jelöltek állít, személyi javaslatokat, ajánlásokat tesz. Politikai meggyőző munkát, harcot folytat jelöltjei elfogadtatása érdekében az adott területen dolgozó kommunisták aktív

¹³ A jegyzőkönyv mellékletében szerepel a Káderhatásköri javaslat (1988. június 29.) és a határozat (1988. július 13–14.), Mellékletben a Káderhatásköri javaslat 1988. június 29. és a döntés július 13–14. 416–492. https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02400-02410.pdf#search=&page=278 (letöltés ideje: 2025. november 3.)

¹⁴ MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztály javaslata a Központi Bizottság 1988. július 13-i ülésének sajtómunkájára (Csikós József, 1988. július 5.)

¹⁵ Karvalits Ferenc, Romány Pál hozzászólása, https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/pdfview2?file=static/documents/mszmp_mdp/HU_MNL_OL_M-KS_288_04_02600-02610.pdf#search=&page=162 (letöltés ideje: 2025. november 3.)

részvételével, a nyilvánosság biztosításával. Végül a Központi Bizottság 1989. május 8-i ülésén megsemmisítette korábbi (1988. július 13-án hozott) határozatát a KB és PB káderhatásköri listájáról. Egyidejűleg döntött egyes párt tisztségviselők felmentéséről és kinevezéséről (felmentette a *Népszabadság* főszerkesztőjét és kinevezte a KB osztályvezetőjévé; valamint új főszerkesztőt nevezett ki).

Ami a menekültügyről az első nyilvánosság híreiből kimaradt

A központosított és államilag erősen kontrollált hírszolgáltatásból, így az egyen-
hírekből, az MTI hírmonopóliumból és a hírpiacon hiányából fakadóan, a hivatalos sajtó a valóságos események, folyamatok csak kis részét, és azt is „pártosan” tükrözte. Az első nyilvánosság „működését” *interjűk*¹⁶ segítségével érzékeltetjük. Hogy a rendszer általános tájékoztatási mechanizmusának a menekültügyre gyakorolt hatását jobban megérthessük, ezért az idézetek nem csak az erdélyi és a kelet-német menekültekre szorítkoznak.

Gyorsan feltűnik, hogy a napilapok *kevés képet* tartalmaztak, és azt is meglehetősen gyenge minőségben a vizsgált években. A korabeli heti- és havi lapokban több, mindenképpen a szemet jobban vonzó illusztrációkat találtunk. Így a vizuális kommunikációnak, például a képriporton keresztüli narratívának az elemzésére jelen kutatásban nem vállalkoztunk.

Miközben a menekültügy politikai napirenddé válásában, a lakossági szolidaritás vagy előítéletesség formálásában a napilapok szerepe csökkent, a rádió és a televízió napi jelentősége az információk eljuttatásában, tálalásában itthon és a magyar műsorokat néző, szomszéd országokban élő (kisebbség) körében egyre nőtt.

„... eleinte elzárkózás volt, kicsit csodabogárként szerepeltünk: né, itt van egy menekült. Döbbenetes tapasztalat volt. Aztán már a Martos Flóra Kollégiumban, amikor klubként elkezdtünk működni, annak híre ment. Ilyet még nem is hallottak, hogy egy klub, meg programok a menekülteknek! És egyre-másra jöttek az újságírók, az írók, a tévé, mind jöttek oda, és készítették az interjűkat. ... aztán ez lecsengett, és már nagyon nem foglalkoztak velünk.”¹⁷

Az, hogy a menekültügyi igazgatás a Belügyminisztérium fennhatósága alá került (azaz a rendőrség, az idegenrendészet, a határőrség, sőt az állambiztonsági egység jogkörébe), ide értve a menekültek ellátását is, nagyban akadályozta a menekültekről szóló hírek, vélemények megszerzését, elérését. A titkolódzás

¹⁶ A hivatkozott interjűk az *Unlikely refuge? Refugees and citizens in East-Central Europe in the 20th century* ERC Consolidator project keretében készültek.

¹⁷ Interjú Kis Bélával, az Erdélyi Magyarok Egyesülete alapító elnökével. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 1.

a rendészet részéről a lakosság biztonsága, a hírszerzés szereplőinek megóvása és persze a menekültek védelme miatt is indokoltnak tűnt, sőt a menekültek közé vegyülő besúgóktól való félelem miatt is. Ez azonban szintén a közvélemény tájékoztatását akadályozta. A Menekültügyi Hivatal helyi tisztviselői ráadásul a rendőrséghez tartoztak, így saját hivataluktól és a rendőrségi vezetőktől, azaz kétfelől kaptak instrukciókat, ami a nyilvánosságra tartozó információkra is kiterjedt.

„...szakmailag Budapesthez tartoztunk, de személyzetileg, meg az adott megyei főkapitánysághoz. Ahány menekültügyi osztály volt, annyiféle hozzáállás... Tehát nem volt egy egységes rendszer, mindenki csak a működőképességre törekedett, tehát én is. A saját területemen szinte korlátlan önállóságot kaptam, minden tekintetben, tehát intézkedésekben, együttműködésekben, akár a sajtóval is... Korlátozás nélkül lehetett nyilatkozni.(...). Hányan jöttek, honnan jöttek, satöbbi. Nyilván voltak olyan helyzetek, meg esetek, amikor katonák is jöttek menekültként, ezekről természetesen nem nyilatkoztunk.”¹⁸

Másféle tapasztalat a *titokban működő szolgálatok* tevékenységét vagy e tevékenység hiányát érintő hír.

„Például a temesvári forradalomról, ami a Hétben Chrudinák Alajos nevéhez kapcsolódik, az ostromgyűrűvel körbevett helyről, a Tőkés Lászlóval való interjú a Hét műsorában, azt a magyar hírszerzés csinálta, Földi László. Tehát ők jöttek oda hozzám, mint miniszterhelyetteshez, ők számoltak be, hogy nemrég alakult meg az a részleg, amelyik a hírszerzést Románia irányába is kiterjesztette. Tehát amikor én erről a szegénylős, antinacionalista kádári nemzetfelfogásról beszélek, akkor azért ennek ilyen árnyoldalai is voltak.... , hogy míg a szomszédok nagyon erőteljesen használták a titkosszolgálati eszközöket egymás ellen is, Magyarországnak igazán hírszerző tevékenysége ’89 előtt nem volt Románia irányába... [a menekültek között] egy csomó szekust is sikeresen át tudott a Securitate juttatni, merthogy nem volt igazán szűrő.”¹⁹

A szájról szájra járó információk jelentőségét, megbízhatóságát növelte, ha azokat ismerős mondta vagy adta tovább a menekülteknek és a családtagjaiknak.

„...’85-től mindenkinek a hivatásos állományban tudomása volt arról, hogy van egy titkos parancs, amely alapján, a nyugati határon kiengedik azokat a Romániában élő magyar állampolgárokat, akik Hegyeshalomnál, Rábagyűresnél vagy Sopronban jelentkeznek, és ki akarnak lépni [Ausztriába]. Hogy az erdélyiek honnan tudták meg?

¹⁸ Interjú dr. Bárkányi Gábor menekültügyi tisztviselővel, rendőrrel és jogással. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 26.

¹⁹ Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Neményi Mária és Vajda Róza, 2024.február 9.

Odament Hegyeshalomba, és az útlevélkezelő ellenőrizte, hogy van-e érvényes engedélye Ausztriában. Nincs, de magyar vagyok, és ki akarok menni. Fel kellett írni az adatait. Semmi több. Semmi engedély nem kellett. Utána felhívta a családot telefonon, és elmondta, hogy igaz a hír, kiengednek”.²⁰

A menekültek *egyházi és civil szervezeti segítése vitatott*, hogy mennyiben volt átvett állami feladat, mennyiben humanitárius elköteleződésből vagy ellenállásból fakadó, de a *belső vitákról és kontrollokról*, összefonódásokról a nyilvánosság szintén nem értesült.

„A menekültügygel az első találkozási pont, számomra az a '80-as évek vége, még a rendszerváltozás előtti időszakról beszélünk, amikor a Ceaușescu uralom elől kezdtek Magyarországra menekülni. Ezt a magyar sajtó nem publikálta. Nem volt nyoma annak, hogy mi történik. ... Nem korlátozták semmilyen módon az egyházaknak a segítő tevékenységét, de nem írtak róla a lapok..., tehát a lakosság nem nagyon tudott arról, hogy itt mi történik, hacsak nem volt valakinek kapcsolódása az egyházakhoz.”²¹

A *sajtó öncenzúráján* kívül még nehezítette a szabad kommunikációt, hogy az újságírók között akadtak *ügynökök is, mint a többi áttelepült között*, kihasználva az informális, menekültek közötti kapcsolatokat.

„Hegel (Heltai Péter) így bukott le: kikérték a papírjait, én is onnan tudok róla.”²² Keszthelyi Andris jelezte, hogy Heltaival nincs minden rendben, de ő is csak megérzésből szólt, a '80-as években. Én nem is találkoztam vele. Andrással közeli viszonyban volt, órola is mindenfélet elmondott... Utóbb tudtam meg én is, amikor a papírjai előkerültek.... Heltai Péter rendkívül tehetséges ember... ám látni, hogy nagyon sok besúgó volt Romániában....Az NDK-nál komolyabb probléma volt, mint a románoknál a titkosszolgálatoknak, a Stasinak a beszivárgása. Rengetegen voltak. Nekem arra volt egy szűrőm, Roland Hofillernek hívták. Ő a Spiegelnek volt akkor a tudósítója, de nem ez az igazi neve, csak utóbb tudtam meg, de nem tettem neki ezért szemrehányást.”²³

²⁰ Interjú Sallai János ny. ezredessel, a határőrség egykori dolgozójával és rendészeti oktatójával. Készítette: Vajda Róza, 2023. május 24.

²¹ Interjú Lehel László evangélikus lelkésszel, Ökumenikus Szeretetszolgálat vezetőjével Készítette? Neményi Mária, 2024. január 31.

²² Az 1987-ben Magyarországra áttelepült Heltainak a hirszerzo.hu szerint erdélyi ellenzéki értelmiségiekkel kellett kapcsolatot teremtenie. A „célpontjai” voltak többek között Ara-Kovács Attila, Tóth Károly, Keszthelyi András, a „Sabou” néven futó Szócs Géza és Tamás Gáspár Miklós is – írta az internetes portál. (MTI, 2010.december 6.)

²³ Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.

„A szó veszélyes fegyver, és van, aki fegyvertelen” – énekelte az Illés együttes.²⁴ Ezen régi felismerés alapján a propaganda és a sajtó, a pártbefolyás és a titkosszolgálati működés intézményesen is összekapcsolódott. A berendezkedő Kádár rendszerben, 1957 augusztusában megkezdtek az újságírók átvilágítását, a Magyar Újságírók Országos Szövetsége teljes tagságát revízió alá vonták.²⁵ Ezzel megalapozták a párt és az újságírók kooperációját, amelyből kinőtt a tájékoztatáson alapuló öncenzúra gyakorlata. A belügyminiszter 1968. július 26-án-ban adott utasítást arra, hogy a hírszerzés létesítsen belföldi hálózatot információszerzés céljából azoknál az intézményeknél, amelyek kapitalista országokkal tartanak kapcsolatot. Ezek közé az intézmények közé tartozott a MÚOSZ, az MTI, a Magyar Rádió és más sajtóügynökségek. 1987-ből előkerült egy szervezeti jelentés, miszerint a hírszerzés egyes osztályainál, rezidentúráinál és hírszerző pontjainál dolgozó szigorúan titkos állomány létszáma – a Press rezidentúra besorolta a MÚOSZ-t, az MTI-t, a Magyar Rádiót, a Magyar Televíziót és a Tájékoztatási Hivalt – összesen tíz szigorúan titkos tiszti státusz. A Press rezidentúra pedig a média minden területét felügyelte, és különösen abban tartotta fent a beleszólás jogát, hogy kiket küldjenek ki külföldi tudósítónak. Ezen kívül a katonai hírszerzés 1974 és 1986 között 70–90 főt foglalkoztatott: ismert újságírókat. Különösen fertőzött területnek tekintették a külpolitikai újságírást.²⁶ A kiküldött munkatársak jelentős része be volt szervezve, nagyon kevesen akadtak, akik így vagy úgy, de valahogy ne kapcsolódtak volna a III/I-hez vagy a katonai hírszerzéshez. Ahogy a szovjet KGB egyik fedőszerveként működő Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ), a MÚOSZ is hasonlóan működött.

Az MTI és a *Népszabadság* tudósítóit is a hírszerzés jelölje ki, márpedig ezek voltak a közvélemény fő hírforrásai: az MTI manipulált, patikamérlegen mért, megszürt híreit, az amúgy is szigorúan irányított sajtó automatikusan átvette, a *Népszabadság* pedig hatalmas példányszámával megkerülhetetlen volt.

A „rózsaszín” hírtermelés a Ludas Matyi példáján

Ebben a fejezetben összegyűjtöttük és röviden kommentáltuk a Ludas Matyiban megjelent karikatúrákat, amelyek a migrációhoz kapcsolódtak. Ezek száma igen kicsi volt, s általánosságban elmondható róluk, hogy nem szörnyetegeket, hanem

²⁴ Bródy János dalszövege, 1972. <http://brody.mediasstorm.hu/dalszovegek.php?dal=1970/52.htm> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

²⁵ Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2015.

²⁶ Mező Gábor: Külpolitikai tudósítók és sajtóattasék – avagy a kádári hírszerzés válogatott csapata. In: Andreides Gábor – Madarász M. Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018. 395–404.

1. kép. *Kishatárforgalom*: – *Nem igazán örülnek, pedig megspóroltuk nekik az adminisztrációt! Ludas Matyi, 1987. szeptember 2.*

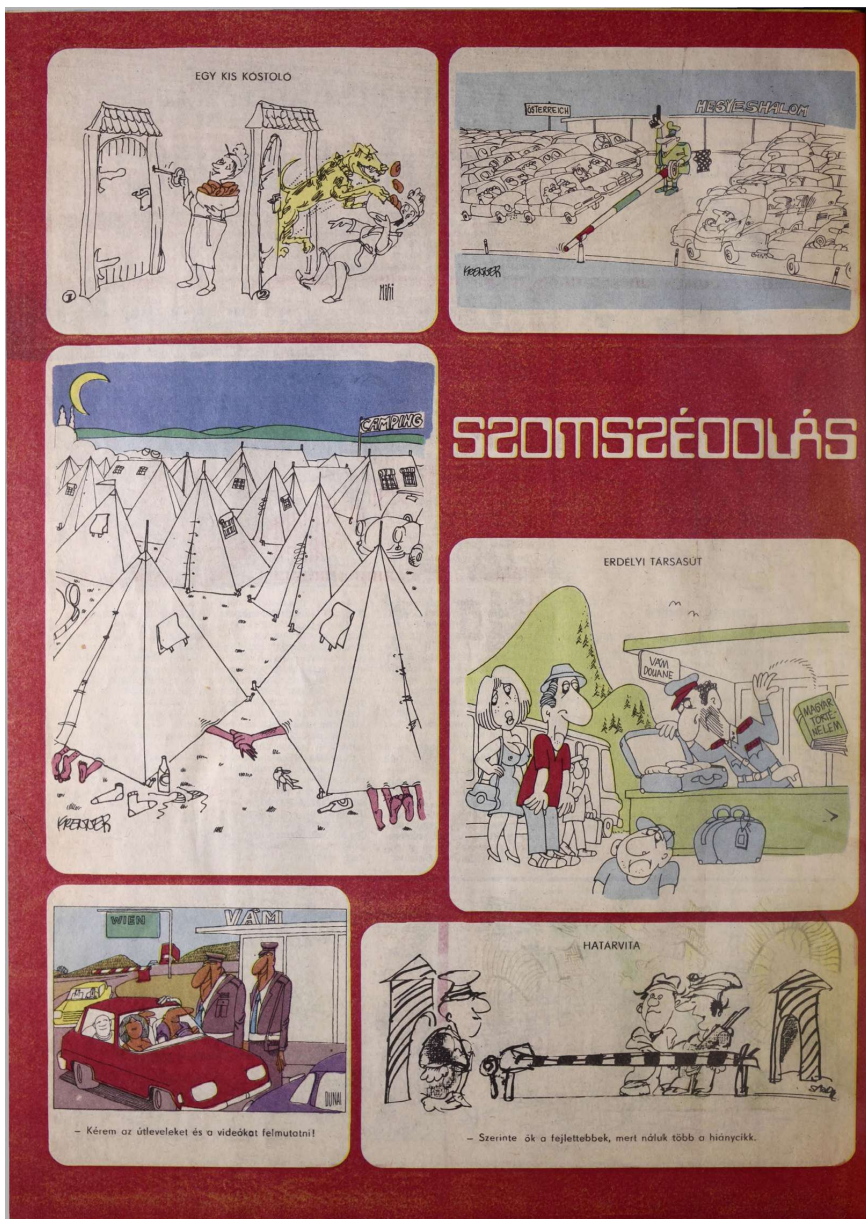
töltése érdekében, kifejezetten gyorsan reagált a különféle gazdasági és társadalmi eseményekre, jelenségekre, aktívan követte a társadalmi folyamatokat. A Kádár-korszak nagy részében (nagyjából az 1968 utáni időszaktól kezdve) a klasszikus bel- és a külpolitika helyett gazdasági, lakáspolitikai, településpolitikai rajzokat közölt, a kifejezetten „nagypolitikai” témájú karikatúrák csak az 1980-as évek végén bukkantak fel ismét nagyobb számban a lap hasábjain.

Ha a lap „gyors reagálású” jellegéből indulunk ki, azt várhatnánk, hogy 1988 után a menekültkérdés – mint a társadalom széles rétegeit érintő, de legalábbis foglalkoztató – elem kifejezetten hangsúlyos lesz a karikatúrák tematikájában. Az 1987. szeptember és 1989. december közötti lapszámok áttekintése egyáltalán nem igazolja várakozásainkat: 20 alatt van azon karikatúrák száma, amelyet egyértelműen kapcsolódnak az erdélyi, vagy a keletnémet menekültválsághoz, vagy akár

hétköznapni embereket mutattak, s a migráció folyamatának is olyan mozzanatait ábrázolták, amelyek nem a Tiltott, hanem a Türt (bár semmiképpen nem a Támogatott, ám olykor a negyedik T, a tétova²⁷) politikai cselekvés mezőjébe tartoztak.

A korszak „hivatalos” szatirikus lapja, a *Ludas Matyi* példányszáma az 1970-es és 1980-as években elérte az 590 ezret. Kezdeti, az 1940-es és 1950-es éveket jellemző, kifejezetten aktív propagandisztikus feladata a Kádár-korszak végére kissé változott, az elemzések arra mutatnak rá, hogy a direkt politikai üzenetek közvetítése helyett, inkább egyfajta „hátarkijelölő” szerepet kapott – „mivel szabad viccelni, és mivel nem szabad”. Egyben a társadalmi feszültségek „kibeszélésének”, a diskurzus „irányított mederbe terelésének” is fontos eszközévé vált. Ezen utóbbi szerepének be-

²⁷ Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitikája. *Világosság* 2008/11–12 73–96.

2. kép. Szomszédolás, *Ludas Matyi*, 1988. július 12.

– ennek egyfajta kiterjesztéseként
– a magyar-román viszonyhoz, illetve határforgalomhoz.

1987-ben még egyáltalán nincs szó menekültekről, az egyetlen, a határokkal kapcsolatos karikatúra egy, az osztrák-magyar kishatárforgalom gazdasági hatásait kifigurázó címlaprajz. (1. kép)

Ezt 1988 júliusában – már a román-magyar kapcsolatok megromlásának időszakában – egy „Szomszédolás” című blokk „követi” (2. kép), amely merőben új elemként tartalmaz egy kifejezetten éles külpolitikai kritikát tartalmazó rajzot is: a román-magyar határon a határőr kidob az átlépni kívánó utas bőröndjéből egy „Magyar történelem” című könyvet. A rajz értelmezése nem teljesen egyértelmű, megelőzi

ugyanis Végh Antal: De mi lesz a harangokkal című könyvének megjelenését, amely „bulvárszerűen” ismertté tette a magyar nyelvű nyomtatott termékek Romániába történő bevitelének román oldalról való korlátozását. Így nem biztos, hogy a magyar nyelvű könyvek elkobzását jeleníti meg, lehet egy általánosabb, a két fél közötti politikai kapcsolatok megromlását ábrázoló szándéka is. Érzékelteti ugyanakkor a két ország erősen eltérő történelmi narratíváit is: a magyar történelemkönyvben foglaltak a Ceaușescu-rendszer állami cenzúrájának esnek áldozatául.

Szöveg nélküli, így szintén nem egyértelműsíthető Krenner István rajza egy

4. kép.

3. kép. Kooperáció: – És ha az erdélyi menekültek szerelnék össze nálunk a Daciákat?! Ludas Matyi, 1988. november 2.

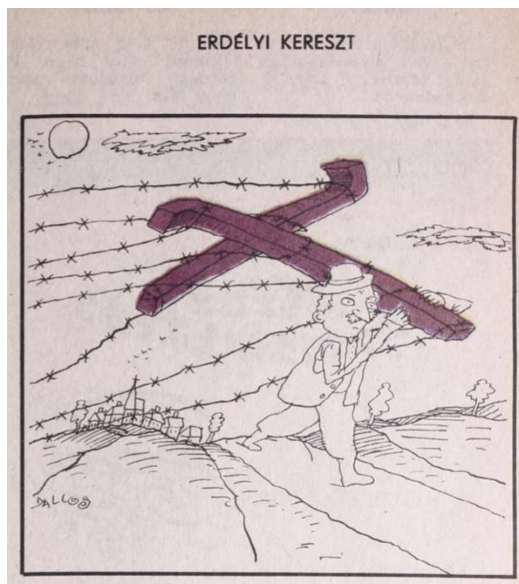
balatoni (?) kempingről, amelyben két szomszédos sátor alól kinyúlva két kéz kulcsolódik össze – vélhetően a balatoni kelet- és nyugatnémet „barátkozást”, a határ két oldalán élő családtagok találkozását kívánja ábrázolni. A blokk további karikatúrái az osztrák-magyar határhoz kapcsolódnak, a „Gorenje-turizmussal”, „csempészéssel” foglalkoznak.

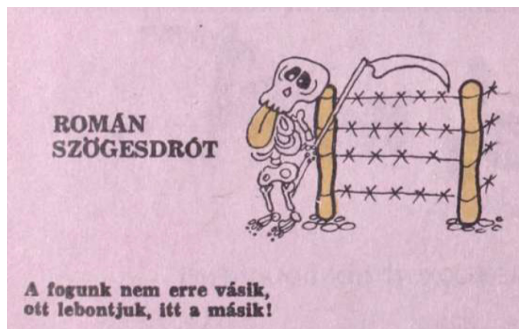
5. kép. Menekült a parókián: Nekem is itt a helyem, kedveském, hazai kisnyugdíjas vagyok. Ludas Matyi, 1989. március 22.

6. kép. Csatlakoztunk a Genfi menekült konvencióhoz, Ludas Matyi, 1989. március 15.

7. kép. Erdélyi kereszt, Ludas Matyi, 1989. július 12.

8. kép. Román szügesdrót. A fogunk nem erre vásik, ott lebontjuk, itt a másik! Ludas Matyi, 1989. július 12.

súlyosan bírálja a román hatóságok által a román-magyar határon 1989 májusában kialakított „műszaki határzárát” – utalva egyben a Magyarország „másik oldalán”, az Ausztria felé eső részen addig működő hasonló létesítmény elbontásának folyamatára is. (7. és 8. kép)

1988 novemberében egy kifejezetten negatív hangvételű karikatúra is megjelenik (3. kép), amely az itt tartózkodó menekültek „társadalmi haszontalanságát” próbálja ábrázolni – a lap politikai szerepköre alapján itt már valószínűsíthető a felgyülemelő társadalmi feszültség levezetésének szándéka.

A negatív hangvétel 1989 elején is folytatódik: előbb egy, a menekültválság eszkalálódásával riogató karikatúra jelenik meg (4. kép) „*Lassan megálljt kéne parancsolni ennek a nagy demokráciának, nehogy elinduljanak a többi szocialista országból is a menekültek!*” szöveggel (1989. január 18.). Ezt egy, a magyar társadalom problémáit a menekültek támogatásával szembeállító címlapkarikatúra (5. kép, 1989. március 22.), majd egy, a Genfi Menekültügyi Egyezményhez való csatlakozás jelentőségét erősen relativizáló rajz követi (6. kép, 1989. március 15.)

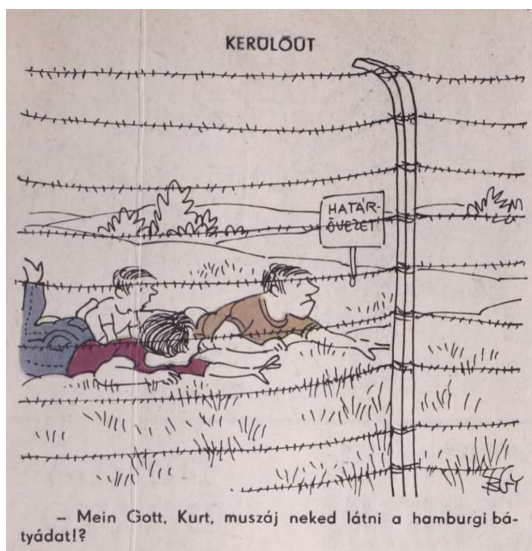
Az erdélyi menekültek, a román-magyar viszony, illetve a román politika ábrázolása 1989 nyarán meglepő fordulatot vesz, a szarkazmus helyét átveszi a tragikum – az 1989 július 12-i szám két karikatúrája is

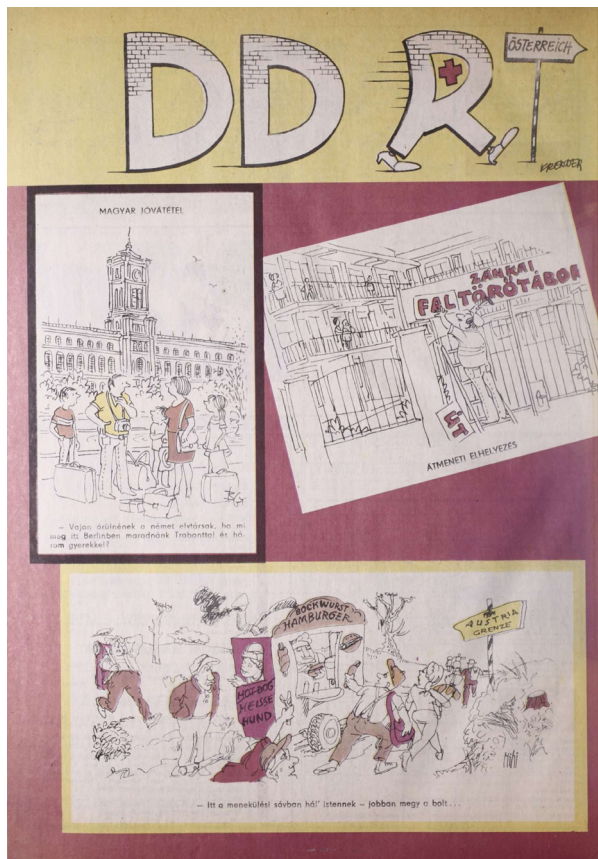
9. kép. Egy csipet külpolitika. – A magyar-románok meg a török-bolgárok után majd biztosan a nyugatnémet érzelmű keletnémetek is kivándorolhatnak! Ludas Matyi, 1989. június 28

1989 nyarára megérkezik a keletnémet menekültválság is a lapba. Június végén még csak valószínűsítik a keletnémet menekültáradat megindulását – összekötve azt más kelet-közép európai (az erdélyi és a bulgáriai török) menekültek kérdésével (9. kép), augusztusban pedig egy, a még álló vasfüggöny alatt átkúszo keletnémet család vitáján „humorizáló” rajz jelenik meg (10. kép).

A keletnémet menekültválság hangsúlyossá válását egy 1989. szeptember 20-i egészoldalas „tematikus blokk” jelzi. (11. kép) A „borítókép” az Ausztriába történő távozást ábrázolja – utalva a Vöröskereszt közreműködésére, a három karikatúra

10. kép. Kerülőút:
– Mein Gott, Kurt, muszáj neked látni a hamburgi bátyádat? Ludas Matyi, 1989. augusztus 9.

11. kép. DDR,
Ludas Matyi, 1989.
szeptember 20.

12. kép.
Piacorientáltság.
– Terepjáró bakancsokat
fogunk gyártani a menekül-
teknek...
Ludas Matyi
1989. október 11.

pedig meglehetősen negatív élel a zánkai úttörőtábor „átnevezésével”, a „maszek árusok” és a német menekültek gyümölcsöző kapcsolatával, valamint a menekültek ellátásának terhével foglalkozik.

A téma utolsó megjelenése 1989 októbere, a menekültválság a lapban szintén gyakran ostorozott gazdasági átalakulása, „piacgazdasági váltással” összekapcsolódva egyfajta „kapitalizmus-kritikát” fogalmaz meg. (12. kép)

A két menekültválsággal kapcsolatosan megjelent karikatúrák alacsony számának viszont kifejezetten éles tartalmának ellentéte jól mutatja a témával kapcsolatos „hivatalos kommunikációs direktívák” bizonytalanságát, a „tétova” mező működését. A kisszámú minta ellenére jól kivehető a két csoport, az erdélyi és a keletnémet menekültek, illetve a hozzájuk kapcsolódó politikai környezet eltérő megítélése. Noha mindkét csoport esetében megjelennek olyan hangok, amelyek a menekültek itt-tartózkodásának, ellátásának következtében a magyar államra, és közvetve a magyar társadalomra háruló terheket érinti (vö. „levezetőszelep-szerep”), a keletnémet tematikában nem jelenik meg az anyaország, az NDK bírálata. Az erdélyi menekültek esetében a kezdeti szarkazmust 1989 nyarára felváltja a román oldal nyílt bírálata, egyben a menekültek kérdés egyfajta nemzetpolitikai és társadalmi felelősségvállalási mederbe terelése (vö. Erdélyi kereszt és Román szögesdrót).

A második nyilvánosság: a szamizdat

A szamizdat a második nyilvánosság legintézményesítettebb formája volt.²⁸ A *Beszélő* folyóirat első száma 1981 decemberében látott napvilágot, és évente négyszer, átlagosan kétezer példányban jelent meg. A rendszerváltozásig összesen 27 számot adtak ki.²⁹ Az újságba bele volt írva a szerkesztők neve, címe, sőt a telefonszáma is. Az újságot vagy egy állami/szövetkezeti nyomdában állították elő úgy, hogy valaki munkaidő után, titokban nyomtatta, illetve lakásokon, szitanyomattal³⁰ vagy

²⁸ A szamizdat szó az orosz „szam” és „izdatyelsztvo” szavak összevonásával alkotott betűszó, melynek jelentése *saját kiadás, azaz független, pártállam befolyásától mentes, cenzúrázatlan politikai és egyéb irodalom földalatti előállításának és terjesztésének, avagy a második nyilvánosságnak, alternatív sajtónak, független hírszolgáltatásnak a rövid kifejezése, titkröt tartva a hivatalosságnak azzal, hogy az „életvilág” valóságát mutatta meg.* Jakab Lajos: *A szamizdat belülről – az én történetem I–II–III. rész*, é.n. <https://szamizdat.org/> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

²⁹ A *Beszélő* már komolyabb technikai apparátussal, nyomdai technikával készült, sőt saját terjesztői hálózattal is rendelkezett. A közvélemény elől elhallgatott információkat akarta közkinccsé tenni. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013. <https://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³⁰ A szitanyomás sokszorosító grafikai eljárás, a síknyomás egyik változata. <https://blog.axioart.com/mi-fan-terem-grafikai-technikak-szitanyomatas/> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

stencilgépen³¹ készítettek szamizdatot. Az elkészített átlagosan 500–1000 példányt az ismerősök, barátok, önkéntesek és más illegális kiadók terjesztettek, de 1989 elején már a Szabó Ervin Könyvtár is vásárolt a „féllegális” szamizdat lapokból, könyvekből.³²

A második nyilvánosság folyamatosan firtatta a hivatalos sajtó számára tabuvá tett, elhallgatott témákat, és a tiltott gyümölcs varázsa, a komoly szellemi felkészültséggel, szellemes és nyílt fogalmazás miatt volt vonzó, a gyenge technika ellenére is az értelmiség és általában a „másként gondolkodók” számára.³³ A szamizdatok a szabad sajtó szigetei voltak:

„az 1980-as években a bölcsészkar történelemtanszékének kis tanszéki könyvtárában, a fiatal, szakállas könyvtárostól vettük. Érkezésünkkor már tudta, miért jövünk. Együtt mentünk hátra az íróasztala mellett, a könyvespolcok falai mögé rejtett kötegekhez, amelyekből felkínálta a friss, tiltott gyümölcsöt, amelyért nem keveset fizettünk. A példányokat aztán kölcsönadtuk egymásnak a baráti körön belül, a megbízható csoporttársainknak. A szamizdatok olvasása is, jó eséllyel kellemetlen következményekkel járó, veszélyes tevékenységnek minősült. (Ilyen következmény lehetett a politikai rendőrség jelentése az egyetem dékánjának vagy tanszékének, a tanintézményből történő kizárással való fenyegetés vagy az adott személy megzsarolása, hogy rendőrségi besúgót csináljanak belőle.) Ezért a szamizdatok olvasásának tényét titokban tartottuk, és csak néhány, szociológia szakos, megbízható csoporttársunk tudott róla”.³⁴

Menekültügy a Beszélőben

Előbb egy egyszerű kvantitatív elemzéssel (az adatokat az 1. sz. melléklet tartalmazza) csupán röviden összefoglaljuk azt, amit a vizsgált időszak Beszélőiben olvasható cikkekben a migrációval kapcsolatos diskurzus részeként találtunk³⁵. Mint azt korábban írtuk³⁶, abban semmi meglepő nincs, hogy a Beszélő és az első

³¹ A stencilgépek vagy duplikátorok olyan másolóberendezések, amelyek rövid idő (néhány óra) alatt több száz másolatot képesek készíteni. Stencilgépet, fűzőgépet Nyugatról csempészték be.
³² Lásd az OSA Nyílt Társadalom Archívum magyar szamizdatgyűjteményeinek indexeit <http://fa.osaarchivum.org/fasm?qt=hungarian%20samizdat> (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³³ Szász István: Első-e a második nyilvánosság. *Kapu*, 1989. január https://adt.arcanum.com/hu/view/Kapu_1989_01/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³⁴ Sükösd Miklós: A szamizdat mint típuszféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, 2013/2, 7–26. https://mediakutato.hu/cikk/2013_02_nyar/01_szamizdat_tipuszfera.pdf (letöltés ideje: 2025. november 3.)

³⁵ Nem tárgyaljuk a cikkek általános jellemzőit, hiszen a *Beszélő* 1, nem napilap, 2, a cikkek hosszabbak (a sajtóelemzésbe beválogatott korpusz 23 cikkének átlagos terjedelme 14 ezer karakter), és 3, nem híradás, hanem elemzés/esszé jellegűek.

³⁶ Kaszás és tsai, 2025 tanulmánya e kutatás keretében

nyilvánosság általunk vizsgált négy napilapja közös halmazának migrációs diskurzusa eltérő.

Látható, hogy a Beszélő nem sokat foglalkozott a migráció jelenségével (N=23), de ha mégis, akkor az erdélyiek bejövételével, a kelet-németek átmenetele rovására, a Beszélő többet foglalkozott, mint a négy napilap (M1.1 táblázat). A Beszélő migrációs diskurzusára jellemző (M1.2 táblázat), hogy a napilapokénál sokkal nagyobb a negatív tartalom, valamint a nem-állami szereplők és a jelenség nemzeti kérdésként való megjelenítése. Ami az egyes kulcsfogalmakat illeti (M1.3 táblázat) a jelenséghez kapcsolódó legfontosabb jellemzők mindegyike gyakrabban fordul elő a Beszélőben, mint a napilapokban, ami nyilván azzal függ össze, hogy ezek a cikkek hosszabb és elemzőbb, olykor esszészerű termékek, ellentétben a napilapok rövid híreivel. Ami a szereplőket illeti, a rendőrség és a proto-pártok, illetve a civil szféra említése sokkal gyakoribb, de nagyobb a súlya az első nyilvánosságban szinte tabuként kezelt „tüntetés” fogalomnak is. Ha az összehasonlítást az erdélyiekkel foglalkozó cikkekre szűkítjük, akkor annyi változást tapasztalunk, hogy az eltérések kisebbek, de összességében a két migrációs narratíva jellege változatlan (M1.4).

A cikkek, tanulmányok alaposabb, kvalitatív elemzése jól illusztrálja, hogy a Beszélő azt nyújtotta, amit a („másként”) gondolkodó olvasó egy napilaptól elvárt volna, vagyis a valóságos kérdésekkel foglalkozást, a tudósítások alaposságát és a kritikus hangvételt. A Beszélő szerepe az erdélyi és más menekültekről gyakran az alapvető eseményekről való tájékoztatás volt, valamint a civil kurázsinn alapuló cselekvés, támogatás, amit az egyik egykori szerkesztő így foglalt össze:

„A magyaroknak fogalmuk se volt, hogy mi van ott Erdélyben, és mennyien vannak, ez elég elképesztő volt. Az illegális határátkelést üldözték, fegyvert is használtak a román határőrök. És nem kevés olyan erdélyi magyar volt, akit visszaadtak 87–88-ban. A Menedék Bizottság írta meg, hogy a visszaadott magyarokat megbilincselve, körbevezették Nagyváradon, és azt mondták, hogy: „lám, így nem érdemes elmenni, mert a magyarok csak visszaadják őket”. Én ismertem egy embert, aki aztán valahogy a Fővárosi Önkormányzatnál dolgozott velem, legálisan jött Magyarországra, de megpróbált itt maradni. Aztán valahogy följelentették, behívták az idegenrendészetre, és ki se engedték, ez még valamikor a nyolcvanas évek elején volt, visszaadták a román hatóságoknak. Mivel voltak közös ismerőseink, rajtuk keresztül megkérdeztem tőle, hogy akarja-e, hogy a Beszélő foglalkozzon az ügyével. Akkor azt üzenté, hogy nem, úgy néz ki, hogy nincs következménye, hagyjuk békén. Jobb lenne, hogyha nem foglalkozna ezzel a magyar szamizdat, mert az ő helyzetét inkább rontaná [...] ugyanakkor a Beszélő írt arról is,

hogy a bicskei táborban voltak először afrikai menekültek, és arról készült a Beszélőben egy riport.”³⁷

A menekültügy a Beszélő jól meghatározható rovataiban jelent meg. Elsősorban a Térségünk rovatban, amely a határon túliakra figyelt; a Kisebbségben rovat és néha a Hírek rovat is helyet adott ilyen jellegű írásoknak. A Románia-dosszié kifejezetten a diktatúra ellen és az onnan elmenekülők érdekében szólalt fel. Ez bizonyos fókig megmagyarázza, hogy a cikkek tematikai megoszlása még aránytalanabb, mint a hivatalos lapokban, hiszen a válogatás elsőprő többsége a romániai (nem csak magyar) menekülőkkel, míg csupán kettő foglalkozik az kelet-németekkel. Az altémák között megkülönböztethető (1) a (menekülők) vissza-nem adása, (2) a velük kapcsolatos politikai szolidaritás és a demokrácia kapcsolata, (3) a fizikai, szociális támogatásuk, (4) a menekültek helyzetének jogi rendezése, ide értve az emberi jogi minimumokat, (5) a rendszer gyengülésével/leváltásával kapcsolatos közigazgatási állapotok, valamint (6) a szomszédsági-és európai kapcsolatok jelene, jövője. A címek, figyelemfelkeltőbbek a hivatalos sajtóhoz képest, és a szókimondás a menekülteket, az állampártot és elnyomottakat, valamint az ellenzékét illetően erőteljes, itt nincs homály, maszatolás, ez másféle nyelvezet. Az általában több oldalas írásokban a rendszerváltás, az emberi jogok, a szomszédság-politika, a társadalmi szolidaritás témái domináltak. Különböző felhívások, nyilatkozatok szó szerint belekerültek a lapba, főként az ellenzék kezdeményezéseit illetően.

A kiválasztott írások 1988–89-ből származnak, és a főbb témákra, altémákra igyekeztünk példákat idézni, és mivel a menekültek ügye összefonódik rendészeti, igazgatási, nemzeti, történeti, nemzetközi, morális vagy éppen szociális kérdéssel, ezért ezekről is szólunk.

Románia és a menekültek

Tamás Gáspár Miklós 1988 elején úgy fogalmazott, hogy a magyar határról való visszafordítás, visszaadás valóban hazátlanná teszi a romániai magyarokat (bozgor). A szerző minden kertelés nélkül az erdélyi áttelepülőket menekülteknek nevezi:

„A szabályszerű kivándorlók – többnyire értelmiségiek – ezrein kívül több ezer romániai menekült lapul Magyarországon, újabban nem is csak magyarok. Némelyikük ideiglenes vagy állandó tartózkodási engedélyt kap, némelyikük továbbmehet Nyugatra, ha tud, de legtöbbjük sorsa bizonytalan. Rettegnek, nyomorognak, és félnek a rendőrtől,

³⁷ Interjú Kőszeg Ferencsel, szerkesztővel, egykori parlamenti képviselővel és a Magyar Helsinki Bizottság alapítójával. Készítette Vajda Róza, 2023.május 16.

akárcsak otthon. Néhányuknak, akik legalizálni próbálták helyzetüket, s ezért ismerhette őket a hírhedt KEOKH, kiutasítási végzést kézbesítettek: egy héten belül kötelesek lettek volna átkelni – ahogy ez a gyalázatos dokumentum fogalmazott – valamely „román határszakaszon”. Ezt az intézkedést most visszavonták, s reméljük, senki nem tartotta be, bár ezt föltehetőleg soha nem fogjuk megtudni. Mindenesetre a határról és a határkörzetből heti öt-hat embert „fordítanak vissza” azóta is...”³⁸

A névtelen összefoglaló beszámolt a Szűrös nyilatkozatról, a román néppel való szolidaritási gyűlésről, egyben kritizálva a segítségnyújtásban habozó kormányt.

„engedve a közhangulatnak és megriadva a Romániából menekülők mostoha fogadtatása miatti felháborodástól, a magyar kormány fordulatot hajtott végre a probléma kezelésében. Szűrös Mátyás külügyi KB-titkár nyilvánosan sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy januárban százvalahány kiutasítási végzést állítottak ki, s ígéretet tett a menekültek befogadására. Ugyanakkor eddig csak szamizdatban olvasható szóhasználatkal élve felszólította az erdélyi magyar értelmiséget, hogy „emelje fel szavát a jogsértések ellen”. Az új stílust azonnal visszaigazolta a napi sajtó és a magyar diplomaták külföldi szereplése.”³⁹

„a Charta ’77 felhívása nyomán, a román néppel való szolidaritás napja lett Európában. Budapesten is tüntetés volt a román nagykövetségnél, az első olyan politikai tüntetés Magyarországon a Kádár-korszakban, amely szervezett is volt, meg viszonylag tömeges is.”⁴⁰

Kiderült, hogy a hivatalos sajtó elhallgatta azt a szolidaritási nyilatkozatot, amit a hazai ellenzék bocsátott ki a román táradalommal, az ottani üldözöttekkel kapcsolatosan, 1988. január 19-én, amire január 26-án válaszolt a România Liberă.

„A hivatalos magyar orgánumok közül csak a kollégiumi és egyetemi lapok képviselték magukat. (Habár külön megküldték nekik, az MTI, az MRT és a nagy lapok azóta sem vettek tudomást a nyilatkozatról.)”⁴¹

1988. január első napjaiban mintegy 160 romániai menekülő kapott hazatérésre felszólítást, magyar és román nemzetiségűek egyaránt. A Klubtanács Grósz Károlyhoz írt tiltakozó levelében követelte az ilyen intézkedések visszavonását, és

³⁸ Tamás Gáspár Miklós: A bozgor megszólal. *Beszélő*, 1988/1. 221. [Beszélő összkiadás]

³⁹ N.N. *Beszélő*, Téréségünk rovat – Románia dosszié. *Beszélő*, 1988/1. 221-228. [Beszélő összkiadás]

⁴⁰ Uo.

⁴¹ *Beszélő*, Téréségünk rovat – Szolidaritási nyilatkozat, *Beszélő*, 1988/1. 222. [Beszélő összkiadás]

főleg a kormány egyértelmű, nyílt kiállását a menekültekkel kapcsolatosan. Közben házkutatások folytak az erdélyi tiltakozók miatt. A Magyar Nemzetben a kiutasításokról nem esik szó, sőt azokat cáfolták. A kormány kétértelmű politizálása miatt, a Menedék Bizottság felhívását a Magyar Demokrata Fórum (1988. január 30-án a Jurta Színházban rendezett gyűlésen) támogatta. Ebben ugyanis a Szűrös nyilatkozat utáni tíz legsürgősebb tennivalót, követelést fogalmazták meg „az Erdélyből, Romániából menekülők helyzetének föltárására, a közvélemény tájékoztatására és mozgósítására, megsegítésük módozatainak kidolgozására”. A tennivalók közt szerepel számos olyan, amelyet a hivatalos sajtóban senki sem vet fel, mint a menekültek legalizálása, bevándorlási keretszám megállapítása, szociális támogatás, a visszatoloncolás leállítása, tárgyalások más országokkal befogadásukról, és hogy „a kormányzat tájékoztassa folyamatosan és tényszerűen a közvéleményt és az érdekelteket, ami egyébként alkotmányos kötelessége.”⁴²

A felhívás felszólította a civileket a segítség és adományok szervezésére, az egyházakat a befogadásra, az emigrációt és a nyugati demokratikus kormányokat a támogatásra, az ügyvédek az ingyenes jogi tanácsadásra. Felkérte

„az engedélyezett – írott és elektronikus – sajtó munkatársait, lehetőségeik szerint törjék át vagy kerüljék meg az erdélyi kérdésben föllállított cenzurális tabukat. A pontos és részletes tájékoztatás ezúttal is életszükséglet”.⁴³

Szentiványi István A menekültek Magyarországon és a nyilvánosságban címmel azt elemzi, hogy Szűrös Mátyás MSZMP KB-titkár 1988. január 25-én elhangzott rádiónyilatkozata után, bár a hazai hivatalos médiumok több alkalommal is foglalkoztak a Romániából érkező menekültek helyzetével, ügyével, mégsem lát a lakosság tisztán. Ugyanis az érdeklődőknek nélkülözniük kell az átfogó, tényeket és adatokat tartalmazó tájékoztatást, és ráadásul nem nevezik nevén a menekülteket.⁴⁴

Az „*informális állampolgári kezdeményezésekről*” az első nyilvánosságban kevés szó esik. A független társadalmi kezdeményezések tagjai közül mindössze Ruttkay Levente (a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság menekültbizottságának, valamint a Menedék Bizottságnak a tagja) juthatott két rövid interjú erejéig szóhoz – fogalmaz a Beszélőben Szent-Iványi István, aki éppen a hivatalos sajtó áttekintése alapján hiányolta számos tény elhallgatását.

„A Menedék Bizottság 1988. január 28-án alakult egy budapesti magánlakáson. (...) A Menedék Bizottság kettős feladatot tűzött maga elé; egyfelől a nyilvánosság

⁴² Térségünk rovat – A menekültek ügye. Ebben olvasható a Klubtanács tiltakozása, a Menedék Bizottság felhívása. *Beszélő*, 1988/1. 226–230. [Beszélő összkiadás]

⁴³ Menedék Bizottság felhívása (1988)

⁴⁴ Szent-Iványi István: Menekültek Magyarországon – Menekültek a nyilvánosságban. *Beszélő*, 1988/2. 394–396. (Besszélő összkiadás]

folyamatos tájékoztatását (amit a hazai sajtó hiányosságai bőségesen indokolnak), a hatóságok működésének ellenőrzését, további intézkedések politikai nyomás révén történő kikényszerítését, másfelől az égetően szükséges, akkor még teljesen hiányzó, gyakorlati segítségnyújtást, úgymint jogi tanácsadást, ruha- és pénzsegélyezést, állás- és munkaközvetítést.”⁴⁵

Tamás Gáspár Miklós, a Kisebbségben rovatban, Az erdélyi múlt, román jelen és a magyar jövő című előadását összefoglalva⁴⁶ szélesebb, történeti horizontról jut el a menekültekhez. Romániában a kisebbségi elit meghajol, behódol, és ezzel tud a politikai elitbe is bekerülni, másfelől a kisebbségbe kerültek, máshol többségként ugyanúgy viselkednek. Ezt csak oly módon lehet morálisan is kompenzálni, ha a diktatúrát a románság és a magyarság közösen dönti meg, és ehhez egy demokratikus, önérzetes Magyarország hozzájárulása örök hálára kötelezné a román nemzetet.

„Vegyük szemügyre a két országot. Mindkettő válságban van, bármennyire különböző is a két válság. Romániáé világosabb. A meztelen nyomor, az éhezés, a sötét, a kegyetlen, erőszakos elnyomás, a nemzeti konfliktus alaktalan és egyelőre esélytelen ellenállást váltott ki. A fő tünet a menekülés, amelyre Magyarországon csak későn eszméltek föl, holott épp elegenden szóltunk. 1982-ben megjelent cikkemben azt kérdeztem: ha a menekülő magyarok áttörik a román–magyar határt, mi lesz? Netán löni fog rájuk a magyar határőrség? Akkor azt hittem ezek szónoki kérdések.”⁴⁷

Csalog Zsolt – Bognár Éva – Fényi Tibor a híresztelések nyomába eredt⁴⁸ vajon igaz-e, hogy a román hatóságok műszaki határzárakat építenek a román–magyar határ mentén, a menekülés megakadályozására. Mert hetente százak kockáztatják életüket, vállalják nemcsak a bizonytalanságot, de a román határőrök golyóit, vagy az azzal majdnem egyenértékű lebukást – egy kicsit szabadabb élet reményében. Elsősorban romániai magyarok, akik a drasztikus nemzetiségi elnyomás elől is menekülnek – de érkeznek szászok, cigányok és románok is. További kérdés, hogy a magyar hatóság az ideiglenes tartózkodási engedély megtagadását miért indokolja a román büntetett előélettel vagy körözéssel, hiszen sokakat éppen a politikai ellenállás miatt ítélték el.

⁴⁵ Szent-Iványi, 1988.

⁴⁶ Tamás Gáspár Miklós: Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő. *Beszélő* 1988/2. 376–382. [Beszélő öszkiadás]

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Csalog Zsolt–Bognár Éva–Fényi Tibor: Nemcsak hírlík. *Beszélő*, 1988/3. 552–554. [Beszélő öszkiadás.]

„Hírlík, hogy a befogadás általában csak a magyar határátlépőknek jár, vagy esetleg még a szásznak, akit könnyű lesz továbbpasszolni Ausztriába, Nyugat-Németországba. A szökött románt és cigányt azonban a magyar határőr átadja román kollégáinak, akik a boldogtalant úgyszólván a szeme láttára verik félholtá, hogy utána a hírhedt romániai táborok egyikében tüsszessék el, nemegyszer örökre. A bennünk reménykedő menekültöt kiszolgáltatni üldözőinek: az emberiség törvényeinek cinikus lábbal tiprása, sötét bűn. De ebben az esetben még súlyos politikai baklövés is: ebben a rémdrámában éppen az emberiség gesztusainak gyakorlásával gyűjthetnének tőkét a jövő megbékélt Kelet-Európája számára, a magunk jövőjéhez is. Ha ezt a lehetőséget is kihagyjuk, miképpen lesz valaha is élhető világ ezen az égtájon? De hát ez csak szóbeszéd, hiszen a visszaadás aktusánál újságíró nem szokott jelen lenni, a magyar hatóságok meg nem számolnak be sötét üzelmeikről. ... tiltakozunk az ellen, hogy bárki faji vagy nemzeti előítéletei alapján néhány perces beszélgetés után döntsön arról, hogy ki jöhet be Magyarországra és ki nem! Milyen alapon követeljük a magyarellenos diszkrimináció megszüntetését, ha magunk is diszkriminálunk?!“⁴⁹

Erre reflektál Fényi Tibor írása⁵⁰, amelyben a romániai menekültek visszaadásáról tesz közzé dokumentumokat a Menedék Bizottsághoz fordulók ügyeiből, az 1987 szeptember–1988 december vége közötti időszakból. Ebben a periódusban, a magyar határőrség által visszaadott emberek sorsával mutatja be, hogy mit jelent a befogadás megtagadása. A hazai kommunikációról pedig azt írja:

„Az utóbbi hetekben mégis egyre többször hallani olyan esetekről, hogy magyar hatóságok visszaadtak hozzánk menekülőket... Mert elsősorban a tiltott határátlépők között elvétele, de akadt büntetett előéletű, kábítószeres, elmebeteg vagy éppen a szülei tudta nélkül szökött kiskorú. Ezekben az esetekben a döntést egy háromtagú bizottság hozza meg...“⁵¹

NDK dosszié és a menekültek

A kiválasztott Beszélő cikkekben a keletnémet menekültek csak közvetett módon szerepelnek, azt a társadalmi-politikai háttérrel bemutatva, ahonnan elkívánczik a lakosság meghatározott része.⁵²

A „Vadkelet” rovat arról tudósít rendszeresen, hogyan nyilvánul meg a „hétköznapi” rendőri erőszak az NDK társadalmában, mivel ilyen témájú hírek a hivatalos

⁴⁹ Up.

⁵⁰ Fényi Tibor: A romániai menekültek visszaadásáról. *Beszélő* 1989/1. 760–761. [Beszélő összkiadás]

⁵¹ Uo.

⁵² Dalos György: Független sajtó az NDK-ban. *Beszélő* 1988/2. 430–433. [Beszélő összkiadás.]

sajtóban sohasem jelennek meg, a „Grenzfall” szamizdat kiadvány információs hézagot tölt be. A rendőrségi visszaélések, házkutatások és razziaák a „Grenzfall”-ban külön rovatot foglalnak el. A „Vadkelet” rovat sajátossága, hogy főleg vidéki híreket közöl, s többnyire olyan eseményekről, amelyek a nyugati hírközlő eszközkhöz nem jutnak el. A homo dissidens történetében a rendőrség amúgy is szinte az egyetlen szilárd támpont. A rend őrei csupán eszközei egy elbizonytalanodott hatalomnak.

„a titkos és kevésbé titkos rendőrök hada, amely 1987 novemberében megrohanta a kelet-berlini Sion-egyházközség épületét, hogy lefoglalja az utóbb illegálisnak minősített irodalmat, aligha volt tisztában vele, hogy akciója az érintetteket erkölcsileg megerősíti. Ebben azonban nincs semmi meglepő. A hatvanas évek óta az NDK hatóságai egyetlen lépést sem tettek a másként gondolkodók ellen, amely utólag ne bizonyult volna hibásnak.[...] A pluralizmust nem lehet betiltani, legföljebb magánlakásokba száműzni.”⁵³

Demokratikus ellenzék a menekültügy margóján

Szólnak elemzések arról is, hogy a menekültek befogadása és a demokratizálás, az újfajta nemzetközi kapcsolatok és szabadságjogok nehezen választhatók el egymástól.

A Beszélő Románia-dosszié rovatában publikálták, miként hirdetett 15 független szervezet (köztük a Fidesz, az MDF, a TDDSZ, Klubtanács, Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, Széchenyi Kaszinó, a Románia Liberă és Menedék Bizottság) 1988. november 15-re a szolidaritás jegyében Románia Napot. A brassói munkásmegmozdulásra emlékezést, a nagygyűlés és nyilatkozat előkészületeit beárnyékolta, hogy

„a Románia Liberă csoport emberei sem Csepelre, sem a Parlament elé nem mehetnek, mert a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal; ez adja vagy tagadja meg az ideiglenes tartózkodási engedélyt, a menekültek „flepnijét”) megmondta nekik, hogy kiutasítják őket az országból, ha a magyar politika ellen demonstrálnak. Így alakult ki végül a felhívás szövegében is szereplő végleges program.”⁵⁴

1988. augusztusban a független szakszervezetek – a Szabadság és Béke (WIP), illetve az „egykori” Szolidaritás Jogvédő Bizottsága (KLIP NSSZ „S”) szervezte meg az első kelet-európai emberjogi konferenciát. Az volt a célja, hogy áttekinthesse az emberi jogok helyzetét, 40 évvel az ENSZ Emberi Jogok Alapokmányának

⁵³ Uo.

⁵⁴ Memento Brassó, *Beszélő*, 1988/3. 556–557.

megszületése után, felvázolva a független mozgalmak gyakorlati tevékenységének lehetőségét és módszereit. A 130 felszólaló között Kelet-Európából mintegy 20 regisztrált résztvevő volt, mivel sokan nem jöhettek el. Magyarországról 12 fő vett részt (Szabad Kezdeményezések Hálózata, Fidesz, TDDSZ, Inconnu, Menedék Bizottság, a független sajtót, a Duna-mozgalmat és a szolgálatmegtagadókat képviselők). Üdvözlő táviratában a România Liberă csoport 1989. március 15-e alkalmából a Beszélőnek és talán az egész demokratikus ellenzéknek ezt írta:

„Sokat tanultunk tőletek, és soha nem felejthetjük el, hogy abban a tragédiában, melyben ma a román nép él, először Magyarországon találtunk megértést és menedéket.” (1989/1.)

Kende Péter 1988-as évertékelőjében⁵⁵ arra keresi a választ, hogy mikor rendült meg a Kádár-rendszer, s a nyilvánosság változásairól így ír:

„Már 1987 nyarán, egyik első magyarországi látogatásomról azzal a furcsa élménnyel tértem vissza Párizsba, hogy a sajtó és a rádió egyfajta panaszírodává alakult át, amelynek tisztviselői mintha abban versengének egymással, melyikük tud nagyobb bajról, visszaélésről, elégedetlenségről hírt adni. (A televízió fölött ugyanebben az időben még szilárdabban őrködött a pártközpont.) 1988-ban viszont már a hivatalos közbeszéd is főleg arról folyt, hogy „megújulás” kell (...) már az MSZMP vezetésében is volt „nemzeti érzékenység”, s hogy ennek képviselői maguk is szorgalmazták ezt a tiltakozó mozgalmat. Ez az ügy már évek óta megosztotta a pártvezetést, de 1988-ban már nem volt elég beszélni róla, tenni is kellett valamit, már csak az Erdély felől érkező menekültek rendezetlen helyzetére való tekintettel is.”⁵⁶

Konrád György Megérkezés címmel⁵⁷ a Beszélő 25. lapszámának tiszteletére beszélt és írt Amerikából hazatérve. Ekkor már életbe lépett az 1988. január 1-jén bevezetett világútlevél, azaz a kiutazásról szóló 1987. évi 25. törvényerejű rendelet és a végrehajtásáról szóló 3/1987. (XII.23.) BM rendelet, amely a kiutazás jogát korlátozottan, de a korábbiaknál sokkal szélesebben biztosítva.⁵⁸ A magyar határon elnéző határőr volt, pedig

„én sem jöttem haza kilencven napon belül. És ugyanígy a feleségem, Jutka, sőt a két-éves Áron és az egyéves József fiam sem. Nem akartam pedig bűnbe esni; felhívtam

⁵⁵ Kende Péter: Beszélő évek – 1988, *Beszélő* 1989/9. 54.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Konrád György: Megérkezés, *Beszélő* 1989/1. 22.

⁵⁸ Állampolgári kezdeményezés új törvény kidolgozására – a külföldre utazásról, a külföldön való letelepedésről és az útlevélről. *Beszélő*, 1988/3. A cikk követelése az 1989. évi XXVIII. Törvény elfogadásával valósult meg.

a washingtoni konzulátust telefonon, és ott azt felelték, nem kell semmi engedély, kicsit fölényesen hátrították el a kérdést: „De hiszen január óta mindenki akkor utazik, amikor akar. [...] A kedves határőr felfedezhette a nevemet az ő kis láthatatlan listáján... A nagyon kedves fiatal tiszt elvitte az útleveletem, és a sor mögöttem türelmesen várakozott... Aztán visszahozta, emlékeztetett a szabályokra, elismerte, hogy a belszolgálat és a külszolgálat között manapság hézagok is akadnak, és majdnem barátian adta vissza az úti okmányt, amely, mivelhogy bevonható, inkább a Magyar Népköztársaságé, mint az enyém (...) a nemzeti önrendelkezésnél, a demokratikus semlegességnél kevesebbet nem lehet akarni... Amíg nem lesz Közép-Európában is demokratikus föderáció, addig a magyar kisebbségeknek nem lesz jó. Az út Európához Közép-Európán át vezet. [...] Akarnunk kell a kierielt demokráciák megbízható unalmát és közepszerűségét. ... a „Beszélő kérjen és kapjon lapengedélyt. Árusítsák a folyóiratárusok, mint a többi lapot. Legyen vége mind a negatív, mind a pozitív diszkriminációnak. És akkor nem muszáj csak azért szeretni a Beszélőt, mert illegális. Foglalja el méltó helyét a versenyben a közönség érdeklődéséért. Veszítse el a szamizdat az önkiadás, a vakremény várását. A tisztánlátást, a pontos fogalmazást sem hátrányosan, sem kedvezően nem minősítik a nyomtatás körülményei.”⁵⁹

Ezek után érthető, ha a Magyar Helsinki Bizottság Alapító Felhívását (1989. május 19.) is közreadta a Beszélő: Az új jogvédő szervezet

„folyamatos együttműködésre törekszik más hazai emberjogi, valamint a demokratikus pártokkal, független szervezetekkel, a magyarországi egyházakkal és vallásfelekezetekkel. Sikeres munkája érdekében együttműködésre törekszik a kormányzati szervekkel is. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy független társadalmi szervezetként semmiféle állami szervezettől nem kér és nem fogad el támogatást”... Hazánkba egyre több menekült érkezik, mindenekelőtt Romániából. Sorsukról, letelepedésük vagy harmadik országba való továbbutazásuk engedélyezéséről, sőt esetleges kiadatásukról rendőri szervek döntenek, többnyire a nyilvánosság kizárásával. A Magyar Helsinki Bizottság figyelemmel kívánja kísérni a menekültek helyzetét; szorgalmazza, hogy bővüljenek mind a letelepedés, mind a továbbjutás jogi lehetőségei. [...] A Magyarországgal szomszédos országokban – Ausztria kivételével – mindenütt súlyosan és folyamatosan megsértik az emberi jogokat. Amit a kormányzat és a rendőrség tesz Csehszlovákiában a másként gondolkodókkal, a Szovjetunióban a grúzokkal és örményekkel, Jugoszláviában az albánokkal, Romániában pedig az ország valamennyi állampolgárával, az mélységesen ellentétes a helsinki elvekkel. Különösen fájdalmas számunkra – hiszen közelről érint –, hogy a szomszédos országok antidemokratikus politikai viszonyai között az ott élő

⁵⁹ Konrád, 1988.

magyar kisebbségre kettős – politikai és nemzetiségi – elnyomás nehezedik. A romániai magyarságot a drasztikus elnyomás fizikai létében fenyegeti.”⁶⁰

Összegzés

A tanulmány az államszocializmus utolsó éveinek sajátos, központilag szabályozott tömegtájékoztatásának („vörös” szegmens), a köztes szférát megjelenítő szatirikus újságírásnak („rózsaszín” szegmens), valamint a valós híradás hiányosságait pótolni igyekvő második nyilvánosságnak („fekete” szegmens) a funkcióját és elmentmondásokkal terhelt működési mechanizmusát az erdélyi, valamint keletnémet menekültek ügye feldolgozásának példáján keresztül vizsgálta. Az első, a második és a köztes nyilvánosság eltérő híradásai – a pártállam által közvetíteni kívánt valóság versus a hatalom által elhallgatott valóság – meghatározó szerepet játszottak a menekültekkel és az állami cselekvőképességgel szembeni társadalmi narratívák kialakításában. Ezek egyúttal formálták a menekültekkel szembeni együttérzést, segítőkészséget, valamint hozzájárultak azokhoz a szolidaritást kifejező, vagy éppen az erőteljesebb állami fellépést követelő politikai kezdeményezések, mozgulások létrejöttéhez, amelyek a rendszerváltozás eseménysorainak is fontos mérföldköveivé váltak.

Bár a cikkek számát tekintve – nem meglepő módon – a párt-vezérelt, MTI híreket közvetítő, rövid írások vannak erős létszámfölényben, azok többnyire csupán a pártérdekek mentén megszűrt tényeket közvetítették, középpontba állítva az állami intézményeket és szereplőket, mint a (sokáig nevén nem nevezett) menekültügy jelentette kihívásokat biztos kézzel kezelő aktorokat.

A Ludas Matyi (kis számban megjelent) karikatúráin ezzel szemben ironikus-szarkasztikus hangon már megjelennek az erdélyi és NDK-menekültügy kezelésének bizonyos társadalmi ellentmondásai, feszültségei is, és inkább a hétköznapi átlagembere szemüvegén keresztül láthatunk rá a menekültügy keltette ambivalens helyzetekre, kerülve ugyanakkor a nyílt rendszerkritikát.

A második nyilvánosságot megtestesítő Beszélő hosszú és elemző cikkei ezzel szemben nyíltan és élesen kritizálják az állam menekültügyi gyakorlatát, és egyebek mellett a hivatalos tájékoztatás szelektív és eufemizáló hírközléseit is. Ebből következik az is, hogy a szamizdat cikkekben jóval nagyobb a negatív tartalmú kifejezések előfordulásának száma, mint a hivatalos híradásokban. Ezekben az írásokban hangsúlyosan jelennek meg az állami sajtóban szinte láthatatlan civil, ellenzéki, jogvédő szervezetek, és maguk a menekültek, a határátlépők egyéni történetei.

⁶⁰ *Beszélő*, 1989/2. 904. [Beszélő összkiadás]

Megállapíthatjuk, hogy az 1988–1990-es évek napilapjainak tematikus elemzése az ismert szociológiai módszerekkel, segítette az apróbb különbségek és hasonlóságok felismerését, valamint a jellemző témakörök meghatározását. Ugyanakkor a teljességhez hozzá tartozik, hogy a menekültek, áttelepülők, NDK-átvonulók, erdélyiek és határátlépők egy öncenzúra és pártállami kontroll alatt működő médiatérbe kerültek bele – emberként, témaként és problémaként. Majd érkezésükkel, ittélükkel párhuzamosan, megváltozott az újságírásnak a gyakorlata, az MTI és a nemzetközi híranyag jellege, a tömegtájékoztató káderhatáskörének és egyenirányításának lebontásával együtt. 1990 után megindult a pluralizálódás, a média sokszínű és kaotikus lett, a szamizdatból bárki vásárolhatott, és a menekültügy lasan felolvadt a közigazgatás és rendészet hátköznapijaiban.

„Nekünk megvolt az a kiváltságunk, lévén külpolitikai szerkesztőség, ahol én csak külpolitikával foglalkoztam, hogy jártak a külföldi lapok. Akkor még internet, mint olyan, nem létezett. Sőt hozzáfértünk olyan bizalmas anyagokhoz, mint a C újság, azaz cikkek a nemzetközi sajtóból, egy MTI kiadvány, ami még viszonylag széles körbe eljutott. Volt olyan fiatal kollégám, aki annyira meg volt ezzel elégedve, hogy ő is hozzáfér, hogy egy HÉV szerelvényen vagy buszon olvasta, de megcsípték a titkosrendőrök, hogy ezt nem a nyilvánosságnak szánják. Ennél voltak sokkal zártabb kiadványok, számozott kiadványok, amit alá kellett írni, hogyha kezébe került, hogy te is olvastad. Gondolom, így is ellenőrizték, hogy kihez jut el a »piros csíkos« – úgy hívták, mert a kiadványt piros csíkkal áthúzott papíron volt – még bizalmasabb. Nem lettél tőle sokkal okosabb, mint az, aki a nyugati sajtót is olvashatta. A rádióhoz, televízióhoz hozzáfértek, de volt külön lehallgató szolgálat a Szabad Európára. Minden normális újságíró akkoriban egyrészt meghallgatta a Kossuth Rádiót, ami sokkal nyitottabb volt, mint az összes környékbeli szocialista országnak a hivatalos közzolgálati rádiója, de meghallgatták kontrollnak a Szabad Európát. És a kettőből tákolta össze mindenki a maga valóságképét.”⁶¹

Az új korszak nem jelentette a régi előítéletek megszűnését, így a *szocialista sajtó korlátait sem lehetett gyorsan lebontani*. Emiatt is töltöttek be fontos szerepet az állami napilapokéhoz képest eltérő nyelvezetet és nézőpontot kínáló „rózsaszín” médiumok, illetve még inkább az információhiányt pótló, a központilag irányított hírközléshez képest „alternatív” nézőpontokat nyújtó, a társadalmi érzékenységet formáló, szamizdat források. A kisember látásmódja, a Ludas Matyi karikatúráin keresztül még inkább megmutatja, hogy az ellenőrzött kommunikációban már nem igazán hisz a hivatalos sajtó sem, a menekültügy észlelését pedig nem lehet elviccelni, mert új történelmi fejleményként törődni kell a menedékadással.

⁶¹ Interjú Benda László külpolitikai újságíróval, rádiós és tévés szerkesztővel. Készítette: Neményi Mária, 2024. február 22.

Összegzés arról tehát nehezen adható, amit a hivatalosan megjelenő napilapok nem írtak meg, ugyanakkor a szamizdat megjelenhetett, és az bizonyos, hogy *a közbeszédet nem hagyta érintetlenül mindaz, amit ellenmondásosan, habozva, öncenzúrázva vagy túlozva megírtak/elhallgattak:*

„...megjelent a Magyar Szocialista Munkás Párton belül egy érdekes vonulat, a Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba, Szokai Imre nevével fémjelezhető csoportosulás. Nem csoportosulás ez, hanem inkább úgy mondanám, hogy a „szoci nacik”, akikben volt érdeklődés a történések iránt, és a magyarországi helyzetnek a lazulása következtében, megjelenhetett például erről a helyzetről egy hivatalos..., a Magyar Nemzetben Tabajdi és a Szokai írta cikk. Nagyon érdekes, hogy valamilyen módon eljutott a Romániából érkező menekültek kezébe is ez a cikk, amit ők a tárcájukban hoztak, és passzus vagy útlevelel helyett, ezt használták Magyarországon egy esetleges igazoltatás esetén.”⁶²

„... A Kádár rendszerben az emberek nem hitték el, amit a hivatalos sajtó mond... vagyis valamennyit elhittek belőle, de ... minden nap hallgatták a Szabad Európát is, és azt fogadták el többé-kevésbé hitelesnek, amit a Szabad Európa mondott. A vicc is erről szól. Kádár azt mondja, hogy ez tűrhetetlen, hogy minden kiszivárog, ezért tartunk egy politikai bizottsági ülést. Kiadta az utasítást, hogy hozzanak be két vödört, és amíg nincs vége az ülésnek, addig senki nem mehet ki, itt kell elintéznie. Az ülés közepe táján kopognak. Kádár ingerülten kikiabál, hogy: mondtam, hogy senki nem jöhet be, ne tessék zavarni! Akkor azt mondja kint egy hang: Magdika vagyok, a takarítónő. Most mondta be a Szabad Európa, hogy betelt a vödör, hát hoztam két új vödört.”⁶³

⁶² Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddemokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.

⁶³ Interjú Kőszeg Ferencsel, szerkesztővel, egykori parlamenti képviselővel és a Magyar Helsinki Bizottság alapítójával. Készítette: Vajda Róza, 2023. május 16.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borvendég Zsuzsanna: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottság, 2015.
- Csalog Zsolt-Bognár Éva-Fényi Tibor: Nemcsak hírlik. *Beszélő*, 1988/3. 552–554. (Beszélő összkiadás.)
- Dalos György: Független sajtó az NDK-ban. *Beszélő*, 1988/2. 430–433. [Beszélő összkiadás.]
- Eörsi László: Ideológiai pragmatizmus és (Ön) cenzúra. A három „T” kultúrpolitika. *Világosság*, 2008. 11–12. 73–96.
- Fényi Tibor: A romániai menekültek visszaadásáról. *Beszélő*, 1989/1. 760–761. [Beszélő összkiadás.]
- Hedlund, Stefan: Property without rights: Dimensions of Russian privatisation. *Europe-Asia Studies* Vol. 53. No. 2, 2001. 213–237.
- Hirschman, Albert O.: Exit, Voice, and the Fate of the German Democratic Republic: An essay in conceptual History. *World Politics*, 45, January 1993. 173–202.
- Hirschman, Albert O.: *Exit, Voice and Loyalty. Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1970.
- Hirschman: Kivonulás, tiltakozás és az NDK sorsa – egy elmélettörténeti esszé. In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája I*. Budapest: ELTE, 122–144. https://www.tarki.hu/hu/about/staff/sb/Migracio_Szociologiaja_1.pdf (letöltés ideje: 2025. november 3.)
- Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest: Médiatudományi Intézet, 2013. <https://mek.oszk.hu/13400/13447/13447.pdf> (letöltés ideje: 2025. november 3.)
- Jakab Lajos: *A szamizdat belülről – az én történetem I–II–III. rész*, é.n. <https://szamizdat.org/> (letöltés ideje: 2025. november 3.)
- Katsenelinboigen, Aron : Coloured markets in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, Taylor & Francis Journals, vol. 29 (1), 1977. 62–85.
- Kende Péter: Beszélő évek – 1988. *Beszélő*, 1988/9.
- Konrád György: Megérkezés. *Beszélő*, 1989/1. 22–24.
- Mező Gábor: Külpolitikai tudósítók és sajtóattasék – avagy a kádári hírszerzés válogatott csapata. In: Andreides Gábor – Madarász M. Anita – Soós Viktor Attila (szerk.): *Diplomácia, hírszerzés, állambiztonság*. Budapest: Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018. 395–404.
- Sükösd Miklós: A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, 2013/2. 7–26.

Szász István: Első-e a második nyilvánosság. *Kapu*, 1989.január https://adt.arcanum.com/hu/view/Kapu_1989_01/?pg=0&layout=s (letöltés ideje: 2025. november 3.)

Szent-Iványi István: Menekültek Magyarországon – Menekültek a nyilvánosságban. *Beszélő*, , 1988/2. 394–396. [Beszélő összkiadás.]

Tamás Gáspár Miklós: A bozgor megszólal. *Beszélő*, 1988. 1. 221. [Beszélő összkiadás.]

Tamás Gáspár Miklós: Erdélyi múlt, román jelen, magyar jövő. *Beszélő*, 1988/2. 394–396. [Beszélő összkiadás.]

HIVATKOZOTT INTERJÚK

Interjú Ara-Kovács Attilával, külpolitikai szakértővel, EP képviselővel. Készítette: Neményi Mária, 2023. november 2.

Interjú dr. Bárkányi Gábor menekültügyi tisztviselővel, rendőrrel és jogással. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 26.

Interjú Benda László külpolitikai újságíróval, rádiós és tévés szerkesztővel. Készítette: Neményi Mária, 2024. február 22.

Interjú Kis Bélával, az Erdélyi Magyarok Egyesülete alapító elnökével. Készítette: Vajda Róza, 2023. június 1.

Interjú Kőszeg Ferencsel, szerkesztővel, egykori parlamenti képviselővel és a Magyar Helsinki Bizottság alapítójával. Készítette Vajda Róza, 2023. május 16.

Interjú Lehel László evangélikus lelkésszel, Ökumenikus Szeretetszolgálat vezetőjével Készítette? Neményi Mária, 2024. január 31.

Interjú Sallai János ny. ezredessel, a határőrség egykori dolgozójával és rendészeti oktatójával. Készítette: Vajda Róza, 2023. május 24.

Interjú Tabajdi Csabával, kisebbségpolitikával foglalkozó szakértővel és egykori MSZMP KB munkatárssal, PACE, EP képviselővel. Készítette? Neményi Mária és Vajda Róza, 2024. február 9.

Interjú Törzsök Erika szociológussal, kisebbségpolitikai kutatóval, a Szabaddemokraták Szövetsége kisebbségpolitikai titkárságának egykori vezetőjével. Készítette: Neményi Mária, 2024. január 25.

1. Melléklet

Az első nyilvánosság és a Beszélő menekültekkel kapcsolatos hírtermelésének alapadatai

M1.1 táblázat

A romániai és az NDK menekültek témakörének előfordulási gyakorisága a vizsgált cikkekben (%)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	23	654
csak erdélyi	78	65
csak NDK-s	9	15
mindkettő	13	9
egyik sem	0	11
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

M1.2 táblázat

A migrációs narratíva fontos fogalomcsoportjainak aránya (%)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	23	654
Pozitív tartalom	87	63
Negatív tartalom	83	32
Állami szereplők	61	59
Nem állami szereplők	83	40
Nemzeti kérdés	78	29
Gyakorlati ügyek	83	56
Határ	70	49

M1.3 táblázat.

A migrációs narratíva fontos fogalmainak aránya (%)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	23	654
Szolidaritás	48	4
Félelem	35	3
Probléma	61	11
Nyilvános	52	10
Tárcaközi Bizottság	0	8
Rendőrség	55	12
Párt	48	22
Kádár	17	2
Szűrös	17	3
Egyház	26	14
MDF	22	4
SZDSZ/FIDESZ	22	2
Civil szervezetek	48	4
Tüntetés	48	5
Nemzeti ügy	78	29
Munka	65	35
Határ	70	49

M1.4 táblázat

A migrációs narratíva fontos fogalmainak aránya
(%, az erdélyi migrációval foglalkozó cikkek körében)

	<i>Beszélő</i>	<i>Összes cikk</i>
N	21	485
Szolidaritás	52	4
Félelem	29	18
Probléma	57	8
Nyilvános	52	11
Tárcaközi Bizottság	0	9
Rendőrség	57	12
Párt	48	21
Kádár	19	3
Szűrös	19	5
Egyház	24	16
Civil szervezetek	54	5
Tüntetés	48	6
Nemzeti ügy	86	37
Családegyesítés	19	11
Igazolvány	38	18
Munka	62	36
Határ	71	45